

Växjö stifts tillkomst och älsta förhållanden.

På Olof Skötkonungs bön kom ärkebiskop Sigfrid av York till Sverige. Han hade mottagits festligt i Danmark, valde sedan vägen över Varend, grundlade i Växjö en biskopskyrka och lämnade sina följeslagare kvar, när han drog den svenske konungen till mötes. Själv återvände han sedermera till Växjö, styrde stiftet under många år och begrovs där.

Detta är Sigfridslegendens berättelse. Samstämmigt därmed uttalar sig två stifts biskopskrönikor: Växjös och Skaras. Uppgifterna går igen i senare berättelser.

Källorna om Varends stift under äldre medeltiden är fåtaliga. Fiender och eldsvådor har här förstört mera än i de andra svenska stiftsstäderna. Om liturgien är hittills så gott som ingenting känt. Men något är kvar till ledning. Enstaka bilder och skulpturer kan möjligen visa oss, för vilka helgon Varends män och kvinnor knäböjt i den eller den kyrkan, men de flesta av dessa härrör från sen tid. En och annan kyrkobyggnad är kvar.

I det följande skall göras ett försök att med stöd av samtida källor, bland dem även bevarade pergamentsrester, mest av liturgiskt innehåll, teckna Växjö stiftets tillkomst och älsta förhållanden.

Namnen Varend och Växjö förekommer ej i källor från 1000-talet; Adam av Bremen nämner sålunda intetdera. Varend möter först i en romersk förteckning över städerna »in provincia Danorum» och öarna i svearnas rike — »insulae de regno Suevorum». Bland »insulae» uppräknas här Guarandia, Varend. Förteckningen härstammar från tiden omkring 1120¹. Någon upplysning om Varends eller Växjö stift förekommer icke heller i den för Saxo och Knytlingasagan gemensamma berättelsen om Sven Grathes tåg mot Sverige, där det säges om denne, att han härjade Finved och Varend; berättelsen

¹ Fotografi i: Språkvetenskapliga sällskapet's förhandlingar 1910—1912. Efterskrift till: S. Tunberg, En romersk källa om Norden från 1120-talet, sid. 1.

går tillbaka till det av Curt Weibull rekonstruerade, av både Saxo och Knytlingasagan begagnade verket från 1100-talets slut¹. Enligt Saxo är Varend ännu en stenig ödemark, »deserta petrosa»². Alexander III:s breve från år 1164, som konstituerar Uppsala ärkestift och uppräknar de under detta lydande biskopssätena, nämner icke Växjö³.

Några år senare får man emellertid kännedom om stiftet. När ärkebiskop Eskil år 1170 till Mariakyrkan i Ringsted överlämnade ett kapell i Halland med tillhörande tionde och fiske, är den förste bland vittnena i gåvobrevet: »Balduinus Vexohensis episcopus» — Balduin, biskop av Växjö⁴. Samma år var denne enligt Hamsforth, som här tydligen går efter dokument, tillsammans med abboten i Allhelgonaklostret och prosten i Halland närvarande vid ett av Eskil hållet möte i Lund⁵. Den näste Växjöbiskop, som möter i urkunder, är Stenar. Han bevittnar ett av ärkebiskop Absalon den 12 maj 1180 i Lund utfärdat brev⁶. Samma år var Stenar närvarande vid det möte i Lund, där Absalon bekräftade den immunitet, Knudsbröderna i Odense erhållit av konungen vid ett möte i Hjulby, hållet samma år⁷. År 1183 bevittnar Stenar biskop Svens i Århus testamente och ett av Absalon den 27 augusti givet privilegium⁸. Den danske ärkebiskopen assisterades av Stenar, när han den 26 oktober 1191

¹ Curt Weibull, Saxo, i: Hist. Tidskrift för Skåneland VI, sid. 193. Jfr Saxo, ed. Müller-Velschow, sid. 699 ff. Knytlingasagan, ed. Petersens-Olsson, sid. 242.

² Saxo, praef., sid. 12.

³ Diplom. succ. 49.

⁴ Originallet förlorat. Avskriften i Ringstedboken i danska Rigsarkivet har varit mig tillgänglig i avskrift av prof. L. Weibull. Jfr Dänische Bibliothek I, 138.

⁵ Script. rer. Danic. I, 278.

⁶ Diplom. Arnarnagn. I, 263 ff. Brevet har observerats av K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling, s. 174.

⁷ Script. rer. Danic. I, 280: Haec Regis beneficia . . . Absalon pontifex Comitibus Lundensibus ut rata sint decernit, praesentibus Stenaro Episcopo Vexionensi, Marco Abbate omnium sanctorum, Johanne Abbate aedis trinitatis, Hugone Abbate Tumetorpio, Nicolao aedis Laurentianae Decano, Ascerico Priore Monialium aedis Mariae et Petri Lundis, Walberto Abbate Esromensi, Johanne Notario Pontificis, Andrea Diacono Pontificis, Palne Abbate Ringstadiensi, Saxone Grammatico Roeskildensi Praeposito. Subscriptio continet Indictionem XIII Epactam XXII. — Hamsforth refererar här tydligen själva dokumentet.

⁸ Script. rer. Dan. V, 249—252. Testamenter fra Danmarks Middelalder, udg. af Kr. Erslev, sid. 1 f.

vigde Gumlösa kyrka¹. Samma år den 28 och 31 december bjöd påven Celestinus III Växjöbiskopen Stenar, som sökt utvidga sitt stift på Linköpingsstiftets bekostnad, att lämna biskop Kol i okvald besittning av sitt stift och insatte kardinal Cintius, ärkebiskop Petrus i Uppsala och biskop Jarpulf i Skara som skiljedomare². Otivelaktigt samma år uppföres slutligen Stenar såsom vittne i ett av den svenske konungen Knut Eriksson utfärdat gåvobrev till Juleta kloster³.

Enligt ovan citerade källor har sålunda Växjö stift existerat 1170. Dess förste biskop har förmodligen varit Balduin, dess andre Stenar. Båda möter från 1170 intill 1191 enbart i danska källor. De möter där som vittnen vid urkunders utfärdande; de deltar i av den danske ärkebiskopen med så vitt vi kan se endast danska prelater hållna möten; den ene assisterar senare den danske ärkebiskopen vid en kyrkovigning. Förhållandena anger den nära förbindelsen mellan Växjö stift och Danmark. Denna belyses också annorstädes. Om ärkebiskop Eskils förbindelser med Varend talar Saxo: förföljd av sin konung, flyr ärkebiskopen dit, innan han (1161) tvingas lämna Norden⁴. Annu i början av 1200-talet kan en förbindelse mellan Varend och Lund spåras. »Ulf legifer de Waerende» är då inskriven i Liber daticus⁵.

I Knut Erikssons nyss nämnda brev av 1191 uppträder Stenar tillsammans med Sveriges biskopar, abboter och prostar. Nästa gång en biskop av Växjö nämnes i en urkund, år 1241, betecknas denne uttryckligen som suffraganbiskop under Upsala⁶.

Vi fråga oss, vad de bevarade pergamentsresterna, mest av liturgiskt innehåll, har att meddela om Växjöstiftets älsta förhållanden.

Handskriften C 292 i Uppsala universitetsbibliotek (membr. in 4:to) utgör en del av proprium de sanctis till ett breviarium. Den älsta handen, som skrev fol. 1—82 och fol. 85—114, torde

¹ Script. rer. Dan. V, 377 f.; C. Arcadius, Gumlösa kyrka, 1891, sid. 27.

² Diplom. succ. 99, 100.

³ Diplom. succ. 113: Testes igitur sunt . . . ex parte ecclesie Petrus archiepiscopus vpsalensis, Wilhelmus strengegensis episcopus, Colo lyngacopensis episcopus, Jarpulfus scariensis episcopus, Stenarus wegsonensis episcopus et omnes abbates et prepositi regni nostri et maiores.

⁴ Saxo, sid. 770.

⁵ Libri memoriales cap. Lundensis, ed. Weeke, sid. 252.

⁶ Diplom. suecan. 305. Den här omtalade »G. Wexionensis episcopus» är väl den i krönikorna uppträdande Gregorius.

av paleografiska skäl kunna sättas till saec. XIV in.-med¹. De med denna hand skrivna lektierna omfattar tiden från den 29 november till den 4 april. Två ting är här framför allt påfallande. Det ena: den stora roll Sigfrid såsom biskop i Växjö spelar med en legend, som är betydligt längre än alla andra och som omedelbart följes av en biskopskrönika för Växjö stift. Det andra: att man vid tiden för bokens uppläggande visserligen ägt kunskap om den svenske Henrik, men ännu icke haft någon legend om honom². Ihågkommas bör dessutom, att både Knud Lavard (⁷/₁) och Ansgar (³/₂ eller ⁴/₂) saknas³.

Sigfridslegendens hela avfattning och dess avslutning med en Växjökrönika talar i sig själv för att handskriften är att hänföra till Växjö. Att så också verkligen är fallet, framgår till full evidens av en annan handskrift.

I begynnelsen av laghandskriften i Arnamagnæanska samlingen 53 4:to är infört ett fullständigt kalendarium. Natanael Beckman har hänfört detta till Växjö stift⁴. De uppgifter han lämnar kan väl icke genomgående godtagas. Så är Henrik, ej, som Beckman säger, uppförd under den 20 januari, utan den 19, Botvid står, väl att märka, under rasur, Knud konung förekommer icke, som det hävdas, endast i Linköping, utan även till exempel i Skara, och Helena har där länge firats den 31 juli, icke alltid den 30, som det uppgives. Men intet tvivel kan råda, att hänförandet av kalendariet till Växjö är riktigt.

Kalendariet är icke liturgiskt. Endast ett enda helgon uppföres med festgrad, Henrik. Det är icke alltid noggrannare avfattat: flera gånger har namnen skrivits på felaktig rad och sedan ändrats; en så allmänt firad fest som Agnetis secundo är utelämnad. Kalendariet torde vara skrivet under 1300-talets förra del.

Med icke full säkerhet, men med största sannolikhet, hör

¹ I katalogen saec. XIV med frågetecken. Jfr Script. rer. Suecic. II, 11 och 12.

² Krönikan är utgiven av Benzelius, Annotationes ad I. Vastovi Vitem Aquiloniam, 1708, sid. 77. — Efter lektierna för Prisca hänvisas för Henrik till bokens slut. Efter första handen har verkligen en något yngre hand skrivit en lång Henrikslegend; handen har endast skrivit denna. Alla övriga kompletteringar — däribland de vanliga Henrikslektierna — härrör från en tredje.

³ Det är icke ointressant, att i denna handskrift ett officium — Conceptio b. M. v. ⁸/₁₂ — införts i tydlig motsats till dominikanernas ställning till just denna fest.

⁴ Fornskriftssällskapets samlingar 44, s. 207 ff.

till Växjö stift även två fragment, ett kalendariefragment i Kammararkivet från 1200-talet¹ och ett missalefragment i Kungliga biblioteket i Stockholm². Det förra omfattar månaderna maj—augusti, det senare mässofficierna 24 juni (slutet) till 26 juni (början). Materialet är här för litet för att tillåta ett säkert avgörande om härkomsten. Kalendariet är svårt fukt-skadat, delvis utslätat, och de första dagarna av de resp. månaderna är bortskurna. Det å missalefragmentet antecknade fullständiga mässofficiet för translatio sancti Canuti har icke kunnat återfinnas på annat håll.

Helgonlängderna i de här behandlade skrifterna från Växjö avviker endast i få och oväsentliga ting från varandra³. Men dessa längder visar därutöver en påfallande överensstämmelse med längderna från ett annat håll, sådana de vid en bestämd tidpunkt var: ärkebiskopsdömet Lund. Vi behöver i själva verket endast stryka senare, i Sverige så gott som allmänt upptagna fester såsom Maurus' och Petrus martyrs eller franciskanerhelgonet Antonius' — här felaktigt benämnt »abbas» — samt återgå till den ursprungliga lydelsen av ett och annat helgonnamn, vilket ändrats av senare hand — Augustinus exempelvis från Hermetis⁴ — och vi får ett lundensiskt kalendarium från 1100-talet, sådant detta kan rekonstrueras ur Necrologium Lundense⁵, Calendarium Colbazenze⁶ och Liber daticus vetustior⁷. Då varken det lundensiska jämförelsematerialet eller kalendariet i Cod. 53 har liturgisk karaktär, är det emellertid

¹ Nu Landskapshandlingar, Österg. 1545, Nr 6, B; jfr Collijn, Redogörelse för i Kammararkivet och Riksarkivet verkställd undersökning ang. äldre arkivalieomslag, sid. 52.

² Stockholm, Kungl. bibl., A 103 b (V). Officium de sancto kanuto duce är här tillfogat mellan Johannes döparen och Johannes et Paulus, således den ²⁵/₆ (translationen).

³ Lektionariet upptager icke Emerentia (²³/₁), Brigida (¹/₂), Gertrud (¹⁷/₃), däremot Perpetua (⁷/₃). Om Henrik (¹⁹/₁) i breviariet se ovan. Med de långa lektierna, som sedan tillskrivits, stämmer hans rang som totum duplex i kalendariet. Han är där det enda helgonet vars fest betecknas med rang och som festum terre — tydligen har han antingen här eller i förlagan tillkommit.

⁴ Under A i Augustinus kan H skymtas; formen Augustin⁹ (!) epi får sin förklaring i Hermet⁹ = Hermetis.

⁵ Utg. av L. Weibull 1923.

⁶ Fotogr. avbildningar i Det Kongl. Bibl. Kbhvn, Universitetsbiblioteket och Landsarkivet i Lund. Jfr D. Hist. Tidsskrift 1909 II: 8, 179 ff.

⁷ Utg. av Weeke i Libri memoriales cap. Lund. 1884—86. Jfr. Scandia I, 281 ff.

icke möjligt att bestämt uttala, att festgraderna på båda ställena genomgående varit desamma¹.

Att närmare ingå på helgonlängden är obehövligt. Endast tre fester skall för åstadkommande av en närmare datering av det kalendarium Växjö övertog, tagas i betraktande: Ansgar (3 resp. 4 februari) och Knud Lavard (7 januari och 25 juni).

Ansgar har den 3 januari först införts i Lund vid begynnelsen av 1200-talet och då som hög fest². Liber daticus intygar detta. Att man i Växjö även senare ej synes upptagit honom³, kan tyda på att inflytandet från Lund brutits, men är även i sig själv lätt förklarligt. Sigfrid var den som enligt officiet »först lät ljuset strålar upplysa vantrons mörker hos folket i detta land» — tenebras perfidie gentis illius patrie primus illuminavit. Ingen fick fördunkla honom.

Knud hertig saknas i Växjö den 7 januari, under det att hans translatio den 25 juni upptages i Cod. 53⁴. Man kan utgå ifrån som säkert, att Knud hertig icke dyrkats i Lund före den officiella skrinläggningen, vilken skedde 1170 — mot den skrinläggning, som skett tidigare, hade ärkebiskop Eskil protesterat⁵.

¹ Som prov på kalendarernas samstämmighet må här anföras månaderna januari och februari. I fråga om Colbazkalendariet bör ihågkommas den av L. Weibull i D. Hist. Tidsskr. 1909 II: 8, 178 ff. givna karaktäristiken. Likta är dagarna $\frac{1}{1}$ — $\frac{6}{1}$; $\frac{13}{1}$; $\frac{14}{1}$; $\frac{16}{1}$; $\frac{18}{1}$; $\frac{20}{1}$ — $\frac{31}{1}$ (se undantag nedan); $\frac{2}{2}$; $\frac{3}{2}$ (Blasius); $\frac{5}{2}$; $\frac{10}{2}$ (ännu icke i Necrologiet); $\frac{14}{2}$; $\frac{15}{2}$ (icke i tidig lundensisk tradition); $\frac{17}{2}$ — $\frac{29}{2}$. — Maurus $\frac{15}{1}$ förekommer endast i Codex 53 och Cod. 292. I Colbaz har dagen rasur, vilket omöjliggör jämförelse. Cod. 292 överensstämmer $\frac{17}{1}$ med Colbaz; eljest förekommer denna dags helgon Antonius ej i lundatraditionen. Cod. 53, Colbaz och sen Lundaliturgi (Missale Lundense 1514, Brev. Lundense 1517) överensstämmer $\frac{1}{2}$, Cod. 53 och den senare lundensiska traditionen $\frac{16}{2}$, Cod. 292 och Colbaz (i motsats till sen lundatradition) $\frac{6}{2}$. Emerentia $\frac{23}{1}$ förekommer blott i Cod. 53, där Agnetis secundo, tydligen av rent misstag, saknas.

² I Necrologiet $\frac{9}{2}$, ej som hög fest. Ansgar har senare även i Lund icke firats denna dag.

³ Vi kan här blott ta hänsyn till Cod. 53, ty breviariets med senaste hand tillfogade lektier har genomgående Linköpingsprägel.

⁴ Knud konung uppföres med röd färg den 10 juli. — Beckman säger (l. c.) att translationsanteckningen är inskriven med senare hand. Den handen har emellertid endast rättat en tidigare anteckning på rasur, där Knud benämns rex, icke dux. Han kallas ju rex även annorstädes; så t. ex. i dödsnotisen i Necrologiet och i Sunesönernas psaltare. Jfr f. övr. Scandia I, sid. 283 och not 4.

⁵ Jfr L. Weibull, Nekrologierna från Lund, Roskilde och Saxo. Scandia I, sid. 94.

Translationsfesten har således varit den som först firats i Lund. Icke förr än i början på 1200-talet möter där dagen för martyriet. I Växjö möter emellertid endast den 1170 påbjudna festen, icke den i Lund senare införda. Men påvebullen om Knuds kanonisation och om helighållandet av hans minne den 25 juni är endast ställd till Danmarks biskopar och prelater¹. Så vitt man kan se, är det också endast de danska diöceserna, som firat hertig Knud den 25 juni. Endast den vida mera populära festen, dagen för martyriet, har trängt ut över Danmarks gränser. Växjö har följt påvebullans föreskrift för Danmark.

Den kalendariska traditionen styrker, vad det övriga historiska materialet givit vid handen. Växjökalendariet kan föras tillbaka på det tidigare lundensiska. Inflytandet därifrån spåras klart 1170. Men i början av 1200-talet märkes det i två punkter icke längre: Ansgar den 3 februari och Knud Lavard den 7 januari har ej upptagits. Ansgar bör väl icke tillerkännas avgörande betydelse; så mycket större Knud Lavard.

Det förhållande, i vilket urkunder och helgonlängd ställer Växjö stift till ärkebiskopsdömet i Lund, visar tydligt, huru nära de band varit, som knutits. Dessa band har väl lossats jämförelsevis tidigt, men av det Arnamagneanska kalendariet framgår, att helgonlängden från Lund bibehållits ännu i 1300-talets Växjö.

¹ Diplom. Arnamagn. I, 27 f.

Toni Schmid.